

RÉDLI MÁTYÁS¹

Múzeumi lehetőségek a hazai állampolgári nevelés támogatására reflektív naplók elemzésének tükrében

Museums and Civic Education in Hungary: An Analysis of Reflective Journals

Absztrakt

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a múzeum mint társadalmi intézmény milyen szerepet tölthet be az aktív állampolgárságra és demokráciára nevelésben Magyarországon. Kiindulópontját az Európai Unió állampolgári kompetenciákra vonatkozó ajánlásai, valamint az ICOM 2007-es és 2022-es múzeumdefinícióinak elemzése adja, amelyek jól érzékeltetik a múzeumok társadalmi szerepének átalakulását. A tanulmány empirikus része egy múzeumi környezetben megvalósuló egyetemi kurzushoz kapcsolódó reflektív naplók kvalitatív tartalomelemzésére épül. Az elemzés alapján a hallgatók reflexiói elsősorban érzelmi és leíró szinten jelennek meg, ugyanakkor kimutatható az értelmező és – kisebb arányban – a transzformatív reflexiók jelenléte is. Az eredmények arra utalnak, hogy a múzeumi élmény érzelmi bevonódást generál, amely kedvez az ismeretek elmélyülésének és a kritikai gondolkodás fejlődésének. A tanulmány amellett érvel, hogy a jelenlegi hazai oktatási környezetben a múzeumok az állampolgári nevelés fontos, informális kiegészítő színtereiként értelmezhetők.

Kulcsszavak: múzeum a társadalom szolgálatában, állampolgári nevelés, múzeumpedagógia, tartalomelemzés

Abstract

This article examines the role of museums as social institutions in fostering active citizenship and education for democracy in Hungary. The theoretical framework draws on the European Union's citizenship competence framework and the analysis of the ICOM museum definitions of 2007 and 2022, highlighting shifts in the social and educational functions of museums. The empirical section is based on a qualitative content analysis of reflective journals produced by university students participating in a museum-based course. The findings indicate that students' reflections predominantly remain at "emotional" and "descriptive" levels, while "interpretive" and, to a lesser extent, "transformative" reflections

¹ PhD, adjunktus, PTE BTK Történettudományi Intézet Modernkori Történeti Tanszék.

are also present. These results suggest that museum experiences generate emotional engagement, which supports deeper learning and critical reflection. The study argues that, in the context of a depoliticised and formally constrained civic education system, museums can be understood as significant informal spaces for developing civic awareness and democratic competences.

Keywords: museum as a social institution, civic education, museum pedagogy, content analysis

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben alapvetően alakult át a gazdasági és társadalmi környezet, amelyben élünk. A globalizáció, a technológiai forradalom indukálta folyamatos változás – az információs társadalom kialakulása, a digitális média térhódítása, a mobilitás növekedése – átformálták mindennapi életünket. A digitális környezet megváltoztatta olvasási, információfogyasztási és kommunikációs szokásainkat: az üzenetváltások felgyorsultak, az online tartalmak mennyisége és az állandó ingergazdagság nehezítik az elmélyülést, kihatva az idegrendszer fejlődésére.²

E folyamatok hatására megváltozott a társadalom szerkezete is, sokkal differenciáltabb lett, ahol számos érték és normarendszer létezik, amelyek között kölcsönhatások és együttműködések lehetnek. Mára elfogadott nézet, hogy multikulturális társadalomban élünk, ahol a hagyományos nemzeti felfogással szemben a társadalom sokféle etnikai, szociális, kulturális közösségből áll.³ E posztmodern kor pluralizmusa pedig gyakran összekapcsolódik olyan demokratikus értékekkel, mint a sokszínűség elfogadása, tisztelete és támogatása, az egyenlő jogok, valamint lehetőségek biztosítása. Ezek, illetve más pozitív asszociációk is hozzájárultak, hogy a demokrácia az egyik legkívánatosabb kormányzási formává vált a 20. század végére. Egyesek a demokratikus politikai rendszerek terjedésével a liberális demokrácia győzelméről és ezáltal az „emberi fejlődés végéről” beszéltek,⁴ a kihívások azonban egyáltalán nem enyhültek a 21. századra. Sőt, egyre égetőbb problémákkal egé-

² Gyarmathy 2017; Altamura–Vargas–Salermón 2023.

³ Kymlicka 1996; Jakab 2007; Eurydice 2017.

⁴ Fukuyama 2014.

szültek ki, mint a migráció, az erősödő környezeti változások, az újabb háborúk, a politikai szélsőségek erősödése. Mindezek kapcsán mára már inkább a liberális demokrácia válságáról és az intézményeibe vetett bizalom csökkenéséről beszélhetünk.⁵ A társadalmi problémák a korábbi korszakokhoz képest komplexebbekké váltak, amelyek nemzeteken átívelő megoldásokat és összefogást igényelnek.⁶

Mindezek hatására megváltoztak a társadalmi igények, ezáltal azok a készségek, képességek és ismeretek, amelyekre szükség lehet a boldoguláshoz.⁷ Mára egyértelművé vált, hogy a 21. századi embernek olyan tudással kell rendelkeznie, amely adaptív és felkészít az egész életen át tartó tanulásra. Azok az emberek, akik rugalmasak és megfelelő alkalmazkodóképességgel rendelkeznek, könnyebben tudnak lépést tartani az új technológiákkal, trendekkel, alkalmazkodva a változó gazdasági, társadalmi környezethez, ezáltal sokkal sikeresebbek lehetnek. Az adaptív tudás azonban nemcsak az egyén szintjén fontos, hanem az egész társadalmat, gazdaságot is érinti, mivel azok az országok, amelyek támogatják az élethosszig tartó tanulást és az alkalmazkodóképességet, nagyobb eséllyel tudnak versenyképesek maradni. Az olyan képességek pedig, mint az együttműködés, a kommunikáció, a kreativitás, a kritikai gondolkodás és a problémamegoldás, hozzájárulhatnak a demokratikus társadalom fejlődéséhez, stabilizálásához. Ezért kerültek meghatározásra az Európai Unióban az úgynevezett kulcskompetenciák – először 2006-ban, majd 2018-ban.

A változások természetesen nem hagyhatták érintetlenül a kultúra és a közgyűjtemények világát sem. A múzeum – mint társadalmi intézmény – ugyanolyan átalakulási kényszerekkel szembesült, mint az oktatás vagy a gazdaság. A felgyorsult világ kihívásai új kompetenciákat igényelnek az egyénektől, a múzeumoktól pedig újfajta működést, önértelmezést. Ennek az eredménye, hogy az International Council of Museums (ICOM) időről időre igyekszik megújítani a múzeum definícióját. A tanulmány célja, hogy a legújabb, három éve elfogadott definíciót összevesse a korábbi változattal, megvizsgálva, miben lett több. A tanulmány kitér az EU által meghatározott aktív állampolgárságra és

⁵ Keane 2022; Varieties of Democracy 2020; Fukuyama 2024.

⁶ Harari 2019.

⁷ Jancsák et al. 2018.

a demokráciára nevelés, valamint a múzeum viszonyára, továbbá a hazai állampolgári nevelés helyzetére. Végül pedig arra keresi a választ, egy múzeumi keretek között megtartott egyetemi kurzus reflektív naplóinak tartalomelemzéseivel, hogy miként segíthet a hazai állampolgári nevelésben a múzeumpedagógia.

Állampolgári nevelés

Jelen tanulmányban nincs lehetőség az állampolgársággal és az állampolgári neveléssel kapcsolatos különböző megközelítések tárgyalására, de ahogy ezt a Eurydice 2017-es kiadványa is megállapítja: az európai országok többségének oktatáspolitikai dokumentumaiban hangsúlyos helyen szerepel ez a terület. Hazánk oktatáspolitikájára értelemszerűen jelentős hatással van az Európai Unió. Az EU állampolgári neveléssel kapcsolatos víziója pedig szorosan kapcsolódik a 2000-ben megkezdett lisszaboni folyamathoz, amelynek alapvető célkitűzése volt a tudásalapú társadalom megteremtése, az élethosszig tartó tanulás programjának kidolgozása. Ebben olyan készségeket, képességeket, attitűdöket (kompetenciákat) igyekeztek meghatározni, amelyek felkészítenek a 21. század gazdasági, társadalmi kihívásaira, és segítséget nyújtanak a demokratikus politikai kultúra megőrzéséhez, az EU versenyképességének növeléséhez. A 2006-ban kiadott tanácsi ajánlásokban nyolc kulcskompetencia került meghatározásra, köztük a szociális és állampolgári kompetenciák.⁸ E két kompetenciát aztán az újabb, 2018-as ajánlásban már különválasztották.⁹ Ezekben a dokumentumokban egy olyan állampolgársági vízió bontakozott ki, amely egy aktívabb részvételt kíván meg az állampolgároktól a társadalom életében. Akinek e kompetenciája fejlett, az tevékeny, cselekvő és képes az együttműködésre, kritikusan gondolkodik, érvel, konstruktívan vesz részt a közösség életében a helyi, nemzeti, európai és nemzetközi döntéshozatalban, tiszteletben tartja az emberi jogokat, a társadalmi és kulturális sokféleséget, a nemek közötti egyenlőséget. Tehát nem „csupán” ismeretei vannak az adott ország történelméről, politikai berendezkedéséről vagy az Európai Unió

⁸ Európai Unió Tanácsa 2006.

⁹ Európai Unió Tanácsa 2018.

működéséről, hanem alkotója és védelmezője is a demokratikus értékeknek. De hogy ez miként jelenik meg az egyes tagállamok oktatáspolitikájában, az kérdéses. Ebbe enged bepillantást az Eurydice 2017-es kiadványa, amelyben az Európai Unió és más európai országok oktatáspolitikai alapidokumentumait vizsgálták állampolgári, illetve demokráciára nevelés szempontjából. Ezek alapján egyetértés mutatkozik abban, hogy az állampolgári nevelés során bizonyos kompetenciákat kellene fejleszteni, de ezek meghatározásában, tartalmában, módszertanában már vannak eltérések az egyes oktatáspolitikai dokumentumok között, ezért a jelentés szerzői is kiemelik a megközelítések sokféleségét. Megállapításaik szerint a megközelítések elhelyezhetőek egy értékskálán (kontinuumon), amely a maximális és minimális ideáltípusok között mozog.¹⁰ Egyes országokban az állampolgárságra és demokráciára nevelés inkább hajlik a hagyományosabb tudásmegosztási minta felé, és csak egy korlátozott témakört érint, míg másutt az állampolgári nevelést tágabban értelmezik, számos témát felölelve, különböző tanulási módszereken alapulva.¹¹

A kiadvány a korábbi dokumentumokra és kutatásokra támaszkodva meghatározta az állampolgári kompetenciaterületeket (*citizenship competence*), valamint azok részelemeit is. Ezek a megadott területek közvetlenül kapcsolódnak az ismeret, készség, képesség, attitűd (*knowledge, skills and attitudes*) hármasához.¹² A szerzők megállapításai szerint a különböző aktív állampolgárságra és demokráciára nevelésre fókuszáló oktatási programok megvalósítása során erre a négy kompetencia-területre érdemes építkezni.

¹⁰ Eurydice 2017, 23–24.

¹¹ Eurydice 2017, 24.

¹² Eurydice 2017, 9.

1. táblázat: Állampolgári kompetenciaterületek és részterületeik

Hatékony és konstruktív együttműködés	Kritikai gondolkodás	Társadalmi felelősség	Demokratikus eljárások
– önbizalom – felelősség – autonómia (önálló kezdeményezés) – eltérő vélemények, meggyőződések tisztelete – együttműködés – konfliktus-megoldás – empátia – öntudat – kommunikáció és odafigyelés – érzelmi tudatosság – rugalmasság vagy alkalmazkodás – interkulturális készségek	– többnézőpontúság – érvelési és elemzési készségek – információk értelmezése – ismeret feltárása, források kezelése – médiaismeret – kreativitás – ítéletalkotás gyakorlása – a jelen világ megértése – kérdésfeltevés	– jog tisztelete – szolidaritás – más embertárs tisztelete – az emberi jogok tisztelete – valamihez való tartozás érzése – fenntartható fejlődés – környezetvédelem – kulturális hagyományok védelme – más kultúrák ismerete és tisztelete – más vallások ismerete és tisztelete – diszkrimináció-ellenesség	– demokrácia tisztelete – politikai intézményrendszer ismerete – politikai folyamatok ismerete (pl. választások) – nemzetközi szervezetek, szerződések és nyilatkozatok ismerete – politikai szereplőkkel való kapcsolat – az alapvető politikai és társadalmi berendezkedés ismerete – a szabályok tisztelete – részvétel a demokrácia alakításában – a civil társadalmi életben való részvétel ismerete

Forrás: Eurydice 2017, 48., saját fordítás

A hazai állampolgári nevelés helyzetét jól jelképezi, hogy az első Nemzeti alaptanterv (NAT) óta számtalan alkalommal változott a tantárgy elnevezése, struktúrája és bár 2007 óta deklaráltan megjelennek benne azok a készségek, képességek, amelyek az aktív polgári szerepre készítik fel a diákokat, a kutatások szerint azonban ezek csupán korlátozottan érvényesülnek a gyakorlatban.¹³ További nehézséget jelent, hogy a magyar közoktatásban továbbra is meghatározó az egyirányú tanári kommunikáció, és bár az elmúlt évtizedekben csökkent az információ pusztá átadására fordított idő, és előtérbe került a tevékeny-

¹³ Csákö 2018; Jakab 2022; Holle–Ványi 2022.

ségalapú tanítás, a történelemtanításban a forrásközpontúság, a multi-perspektivikus szemlélet, a mindennapi gyakorlatban azonban a pedagógiai kultúraváltás nem vált általánossá.¹⁴ Ez az állampolgári nevelés szempontjából azért problematikus, mert az egyik alapvető cél az, hogy tudatosuljon a diákokban az aktív közéleti részvétel fontossága a demokrácia működtetésében, valamint fejlődjenek az olyan képességeik, mint az együttműködés, érvelés, empátia, az eltérő álláspontok megértése, elfogadása.¹⁵ A hazai oktatásról szóló kutatások egy része arra hívja fel a figyelmet, hogy az iskolai nevelés jelentős mértékben eltávolodik a társadalmi valóságtól, és tudatosan kerüli a politikai jelenségek, konfliktusok és aktuális közéleti kérdések megvitatását (jóllehet jogi értelemben kizárólag a pártpolitikai tevékenység tiltott az iskolákban).¹⁶ Több szerző arra is rámutat, hogy a magyar társadalomban a politikum fogalma gyakran szűkül a pártpolitikai dimenzióra, így a pedagógusok többsége a konfliktuskerülés érdekében minden politikai tartalmat igyekszik távol tartani a tanórától.¹⁷ Ennek részletes feltárása nem célja a jelen tanulmánynak, fontos azonban hangsúlyozni, hogy e gyakorlat következtében a valódi állampolgári nevelés inkább kizorul a formális oktatás kereteiből. Mindez felértékeli azokat az alternatív, informális tanulási tereket, amelyek képesek a társadalmi valósághoz közelebb álló, élményszerű és reflektív tanulási folyamatokat támogatni. A múzeumok ilyen szempontból kiemelt jelentőségű intézmények lehetnek: olyan informális tanulási környezetként működhetnek, ahol a látogatók (életkortól függetlenül) önkéntes alapon, élményszerűen, nem formális tantervekhez illeszkedő módon szerezhethetnek új ismereteket és készségeket. A kiállítások, interaktív terek és múzeumpedagógiai programok különösen alkalmasak a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére, hiszen a történeti, társadalmi és kulturális kontextusok bemutatásán keresztül lehetőséget teremtenek a reflexióra, a párbeszédre és a kritikai gondolkodás gyakorlatára.

¹⁴ F. Dárdai–Kaposi 2021; Kamp 2015.

¹⁵ Kaposi–Korpics 2019, 257; Vermes 2019.

¹⁶ Jakab 2022.

¹⁷ Uo.; Oross–Szabó 2019.

A múzeum és az állampolgári nevelés

A múzeumok hagyományosan a kulturális örökség gyűjtésének, megőrzésének, kutatásának és bemutatásának intézményeiként működtek. A 18–19. század fordulóján intézményesült modern múzeum koncepcióját elsősorban az enciklopédikus tudásrendszerek és a nemzeti identitásépítés igényei alakították, így a nyilvánosság felé irányuló oktató-közművelődési funkció is már ekkor megjelent. A múzeumok társadalmi szerepe azonban az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult. A 20. század második felére a múzeum már nem pusztán a tárgyak őrzőjeként, hanem egyre inkább társadalmi intézményként jelent meg, amely értelmezi, kontextualizálja és közvetíti a kulturális örökséget. Ezzel párhuzamosan erősödött meg az az igény, hogy a múzeumok reflexiót, párbeszédet és részvételt is biztosítsanak a látogatók számára. E változó szerepfelfogást jól tükrözik az International Council of Museums időről időre megújuló múzeumdefiníciói is.¹⁸ Az ICOM történetében mindig igyekezett reflektálni az adott kor társadalmi kihívásaira és az intézményről való gondolkodás változásaira. A definíciók fejlődése nem pusztán szakmai-technikai módosításokat tükröz, hanem azt is, hogyan értelmeződik újra a múzeum szerepe a társadalomban. A múzeumok klasszikus funkciótól való eltávolodását már az 1974-es meghatározás is jelezte: a múzeum egy, a társadalom és annak fejlődésének szolgálatában álló intézmény.¹⁹ Az ekkor született meghatározás több évtizeden keresztül szinte változatlan maradt, csupán kisebb módosításokat, kiegészítéseket eszközöltek rajta. Ezt követően, 2007-ben, a kulturális örökség példáival kiegészített meghatározás²⁰ számos kritikát kapott nem sokkal a megjelenését követően.²¹ Ami azt jelezte, hogy az erősödő társadalmi, gazdasági változások (például digitalizáció, globalizáció, klímaváltozás, élethosszig tartó tanulás) már a múzeum intézményét sem hagyhatták érintetlenül.²² A múzeumok újraértelme-

¹⁸ Galambos 2019.

¹⁹ Sári 2022.

²⁰ „A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.” Sári 2022, 7.

²¹ Sári 2022; Galambos 2019.

²² Galambos 2019.

zésének további lökést adott, hogy az UNESCO 2015-ben beépítette az ICOM definíciót a múzeumok és gyűjtemények védelméről és népszerűsítéséről szóló ajánlásába,²³ ezáltal még nagyobb jelentőséget adva annak. Az ajánlás pontosításokat is megfogalmazott, amelyek tovább erősítették a társadalmi szerepvállalás fontosságát. Az oktatási funkcióval kapcsolatban például kiemeli a múzeumok részvételét az egész életen át tartó tanulásban, a társadalmi témák megértésében és az állampolgári ismeretek terén a természeti és kulturális örökség megőrzésében.

Hasonló célokat megfogalmazva indult el 2016-ban a „Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás” elnevezésű EFOP-program, amely támogatni kívánta a kulturális intézményeket abban, hogy tevékenységeikkel járuljanak hozzá a társadalmi kohézióhoz, és ösztönözzék az aktív, cselekvő közösségek megvalósulását. Ennek köszönhetően Magyarországon számos szakmai-módszertani kiadvány (például a *Múzeumi iránytű* 17–18. vagy 22. száma) készült, és kidolgozták a „Közösségi Múzeum” kritériumrendszerét, amely díjat azóta több mint 40 múzeum kapta meg.

De nem csupán külső tényezők ösztönözték a változásokat, hanem belső folyamatok is. A 21. századra a múzeumi világ kiszélesedett, sokszínűvé vált, és számos Európán kívül ország intézménye az ICOM tagjává lett. Ezért jogosan merült fel a kérdés, hogy miként tud a múzeum egy befogadóbb szervezet lenni.²⁴ 2017-ben megalakítottak egy, a meghatározás felülvizsgálatát végző bizottságot, amelynek egyik fontos kérdésköre lett a társadalmi folyamatokra való reflektálás. Ebben a kérdésben jelentős hatása volt a latin-amerikai térség új muzeológiai mozgalmának, amely különösen hangsúlyozta a múzeumok társadalmi szerepvállalását, illetve a részvételi és inkluzív funkcióival kapcsolatos nézőpontokat.²⁵ Ezt a szemléletváltást jelezték a muzeológiai szakirodalomban olyan fogalmak megjelenése is, mint a *participatory museum*²⁶ vagy a *museum activism*,²⁷ és ezek a megközelítések a múzeumot nem

²³ UNESCO 2015.

²⁴ Sári 2022.

²⁵ Uo. 12.

²⁶ Simon 2010.

²⁷ Janes–Sandall 2019.

semleges tudásközvetítőnek, hanem értékalapú, közösségekkel együttműködő, társadalmi ügyekbe beágyazott intézménynek tekintik. A részvételi és aktivista múzeumi irányzatok megerősítették azt az elvárást, hogy a múzeum reflektáljon a kortárs társadalmi problémákra, és teret adjon a kritikai párbeszédnek. A 2019-es kiotói ICOM-tervezet²⁸ ezt a szemléletváltást tükrözte, bár végül nem fogadták el,²⁹ de előre vetítette a paradigmaváltás szükségszerűségét.

Ilyen előzmények után került elfogadásra 2022-ben Prágában a legfrissebb múzeummeghatározás:

„A múzeum a társadalom szolgálatában álló nem profitorientált, állandó intézmény, amely kutatja, megőrzi, értelmezi és kiállítja a tárgyi és szellemi örökséget. A múzeum a nyilvánosság számára nyitott, hozzáférhető és befogadó, elősegíti a sokszínűséget és a fenntarthatóságot. Etikusan, szakszerűen és a közönség részvételével működik és kommunikál, változatos tapasztalatokat nyújtva az oktatás a szórakozás a reflektív gondolkodás és a tudásmegosztás terén.”³⁰

Ebben a definícióban a kiotói tervezethez képest kevésbé egyértelműen fogalmazódik meg a múzeumok társadalmi folyamatokban és a demokrácia előmozdításában játszott szerepe, ugyanakkor ez egy előrelépés a bécsi (2007) változathoz képest. Érezhető rajta a szemléletváltás az örökségközpontú intézményképtől (gyűjt, megőriz, kutat, bemutat) egy társadalmilag felelős, részvételőrientált, demokratikus értékeket támogató intézménykép felé. Egy kompromisszumos megoldás, amely jobban megfelel a világ különböző országiban működő sokszínű múzeumi világnak.

A múzeum társadalmi szerepének újraértelmezése tehát szorosan kapcsolódik az állampolgárságra és a demokráciára nevelés fogalmához. Az olyan kulcsfogalmak, mint a befogadás, sokszínűség, fenntarthatóság, közösségi részvétel, reflektív gondolkodás – amelyek az ICOM legújabb definíciójában is hangsúlyosan megjelennek – összhangban van-

28 ICOM 2019. https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote/?utm_source=chatgpt.com

29 A legfőbb kritikaként a túl bonyolult, akadémiai jellegű megfogalmazást emelték ki („*polyphonic spaces*”), amely egyes esetekben nehezen fordítható és kulturálisan eltérően értelmezhető. Hasonló problémapont volt a demokratizációban, a társadalmi igazságosságban betöltött szerep kérdése. Egyesek számára túlzottan aktivista és definíció helyett inkább politikai küldetésnyilatkozatnak tűnt. Etges–Dean 2022.

30 ICOM 2022. https://www.icomhungary.hu/hu/node/86?st_source=ai_mode

nak az európai állampolgári nevelés célkitűzéseivel. A múzeum így nem pusztán a kulturális örökség tárházaként, hanem a demokratikus kultúra fejlesztésének informális színtereként értelmezhető.

Kulturális ismeretterjesztés

A kulturális ismeretterjesztés múzeumi színterei egy, a Pécsi Tudományegyetemen és a Janus Pannonius Múzeum együttműködésében meghirdetett kurzus, amelyre minden egyetemi hallgató jelentkezhet (Campus kurzus). A korábbi években jellemzően ez egy-egy kiállítás tárlatvezetővel történő megtekintését jelentette. Az előző évben azonban átdolgozásra került a kurzus tematikája, és célul tűzte ki, hogy a múzeum 21. századi tanulási szintérré váljon, teret engedve az aktív tanulást, az elmélyülés támogató módszereknek. A 2025/2026-os őszi félévben már a harmadik alkalommal került meghirdetésre az új elgondolások mentén. A hat alkalmas kurzus komplex múzeumi foglalkozássorozatot kínál, amely a Janus Pannonius Múzeum (JPM) öt állandó kiállításába vezet be. A kiállítások között van két képzőművészeti, egy iparművészeti és egy történeti. Ennek megfelelően több múzeumpedagógus dolgozik a hallgatókkal a félév során. A kurzus célja, hogy feltárja a hallgatók korábbi múzeummal kapcsolatos nézeteit, megismeresse őket az új múzeumértelmezéssel, megpróbálva annak megfelelni, fejleszteni a résztvevők reflektív gondolkodását, önismeretét, figyelmét, kreativitását, kritikai gondolkodását. A kurzus teljesítéséhez tartozik egy nyolc-tízezer karakteres reflektív napló is, amelyhez segítő kérdések kapcsolódnak. A kérdések táblázatba vannak foglalva és strukturáltak. Van a foglalkozáson való részvétel előtt, közben és utánra vonatkozó, illetve egy záró reflexiót segítő kérdéssor. Összesen huszonegy kérdést tartalmaz, de vannak összetettek is (például: „Mi ragadta meg a figyelmem? Miért?”). A napló megírásához nem volt kötelező minden egyes kérdést megválaszolni, csupán egy olyan segédletként funkcionál, amely segíti az önreflexiót.³¹

31 Néhány példa: „Milyen lelki állapotban érkeztem? Mi történt? Hol maradtam volna még? Miért? Hogy viszonyultam a többiekhez? És a többiek hozzám? Milyen érzéseket vált ki belőlem a kiállítás? Látok-e összefüggéseket egy-egy festmény vagy műtárgy és a saját

A reflektív napló – mint forma – tudatos választás eredménye. A reflektív gondolkodás fejlesztése ugyanis már hosszú ideje részét képezi a hazai pedagógusképzésnek,³² amelyben gyakran használt elem a naplórészlet. A reflektív tanulás fogalma a 20. századi pedagógiai gondolkodás meghatározó irányzatain nyugszik. Az első ilyen gondolkodónak John Dewey tekinthető, aki nem pusztán visszatekintésként, hanem aktív, kitartó és gondos mérlegelésként tekintett a folyamatra.³³ A másik ilyen irányzat a konstruktivista tanulásfelfogás, amely szerint a tudás egy építmény, egy dinamikus folyamat, amelyben jelentős szerepe van az egyén előzetes tudásának.³⁴ Ebben szerepe van a reflexiónak, a kritikus gondolkodásnak, a társas interakcióknak, mert ezeken keresztül építi fel az egyén önmagát és a világképét. A harmadik irányzat pedig a tapasztalati tanulás modellje, amely rendszerré emeli a reflexió szerepét, mint a valódi tanulás nélkülözhetetlen elemét.³⁵ A reflektív gondolkodás lényege tehát, hogy a résztvevő tudatosan értelmezi saját tapasztalatait, összekapcsolja azokat előzetes ismereteivel, és új megértést hoz létre. A múzeum különösen gazdag terepe ennek a folyamatnak, mert a kiállítások gyakran érzelmileg megérintő, identitást erősítő vagy társadalmilag releváns témákat dolgoznak fel. Ezért a reflektív naplórészlet különösen alkalmas az állampolgári nevelésben fontos készségek, képességek (önreflexió, empátia, társadalmi felelősség) fejlesztésére. A naplók elemzése pedig lehetőséget ad a látogatók gondolkodásának mélyebb megértésére és a múzeumi élmény hosszú távú hatásainak feltárására is.

Mivel a JPM kiállításainak tematikája heterogén, ezért a kurzus összeállításánál szempont volt a sokszínűség, illetve a különböző tárlatok népszerűsítése, ezért nem fókuszál egyetlen helyszínre. A kurzus során a múzeumpedagógusok a kiállításokhoz kapcsolódó foglalkozásokon változatos módszereket alkalmaznak. A klasszikus tárlatvezetés egy esetben központi elem (ipartörténeti kiállítás). Az első alkalomhoz nem

életem történései, állapotai között? Mi történt velem a folyamatban? Miként alakítja a Pécshez való viszonyomat a kiállítások tapasztalata?”

³² Szivák 2010.

³³ Gulya–Szivák–Fehérvári 2020.

³⁴ Nahalka 1997.

³⁵ Kolb 2015.

kapcsolódik tárlat, hanem különböző jégtörő játékok, dramatikus mód-szerek (szoborjáték), illetve csoportmunka segítségével ismerkednek meg egymással a résztvevők, valamint a múzeumpedagógusok. Továbbá kijelölésre kerülnek a kurzus keretei. Ezt követően az egyes kiállítások meglátogatása minden félévben más a múzeumi menetrend függvényében. A történeti kiállításban, annak mérete miatt két alkalommal vesznek részt foglalkozáson a hallgatók. Mindkét esetben a foglalkozások módszertani fókuszában a konstruktivista szemlélet, a tapasztalati tanulás és a dráma áll (vitajáték, szerepfelvétel viseletmásolatok segítségével, empátiagyakorlatok, problémamegoldás). Az egyik képzőművészeti kiállításban hasonló elvek mentén alakították ki a foglalkozást, ahol a hallgatók megtapasztalhatják a Nyolcak alkotócsoport sajátos formavilágát és lázadását. A másik képzőművészeti kiállításban pedig egy rövid, értelmezést segítő interaktív tárlatvezetést követően és egy csoportbontás után sajátos zenei és képzőművészeti alkotói folyamaton mennek át a résztvevők párhuzamosan, egymást inspirálva.

Reflektív naplók elemzése

Az elemzésbe bevont reflektív naplók a 2024/2025-ös tanév tavaszi szemeszterében készültek. Az első félévről azért nem kerültek be naplók, mert a kurzus tematikája néhány ponton változott, ezért kevésbé lett volna releváns az összehasonlítása a következő félévekkel. A tavaszi szemeszterben összesen tizenkettő hallgató végezte el a kurzust. A kutatás kezdő, pilot jellegű, amelybe egyelőre öt napló elemzése került bele. A vizsgálat során az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

- Valóban segítik a kurzus alkalmi kapcsolatteremtést, az elmélyülést?
- Milyen mélységű reflektív gondolkodást segít elő a kurzus, ezáltal támogatva az állampolgárrá nevelést?

Az eredmények továbbá támpontot adhatnak a kurzus és a múzeumi foglalkozások további módszertani fejlesztéséhez.

A reflektív naplók elemzése kvalitatív tartalomelemzéssel történt, amely során az elemzési egységek meghatározása után a kategóriák meghatározása történt, majd a kódolása, illetve az eredmények értel-

mezése.³⁶ A naplók elemzésének egysége a gondolati ív, amely nem kötődik szigorúan a mondathatárokhoz, így egy gondolati ív állhat egy vagy több mondatból is, amennyiben azok egyetlen tartalmi-értelmező egységet alkotnak. A kategóriarendszer többszintű, amelyek a reflektív napló megírását segítő kérdésekhez igazodnak:

2. táblázat: Kategóriarendszer reflektív szintek mentén

<i>Szint</i>	<i>Kategória</i>	<i>Kódolás</i>
1.	Leíró	A hallgató leírja, mi történt vele a foglalkozáson, de nem értelmezi vagy nem teremt személyes kapcsolatot a tapasztaltakkal. Tényeket közöl.
2.	Érzelmi	A hallgató egyszerűen fejezi ki az érzelmeit vagy személyes benyomását, véleményét.
3.	Értelmező	A hallgató kapcsolódik egy saját tapasztalathoz, értékhez, élettörténethez. Felelevenít egy múltbeli élményt. A hallgatónak felkelti az érdeklődését a kiállítás vagy annak egy része, amit kiegészít, továbbgondol vagy utánajár. Válaszát indokolja.
4.	Interperszonális	A hallgató törekszik mások nézőpontjának tudatos megértésére (empátia). A hallgató más emberek nézőpontjába helyezkedik. Társadalmi tudatosság.
5.	Transzformatív	A hallgató átgondolja saját nézőpontját, nézeteiben változást fogalmaz meg.

Forrás: saját szerkesztés

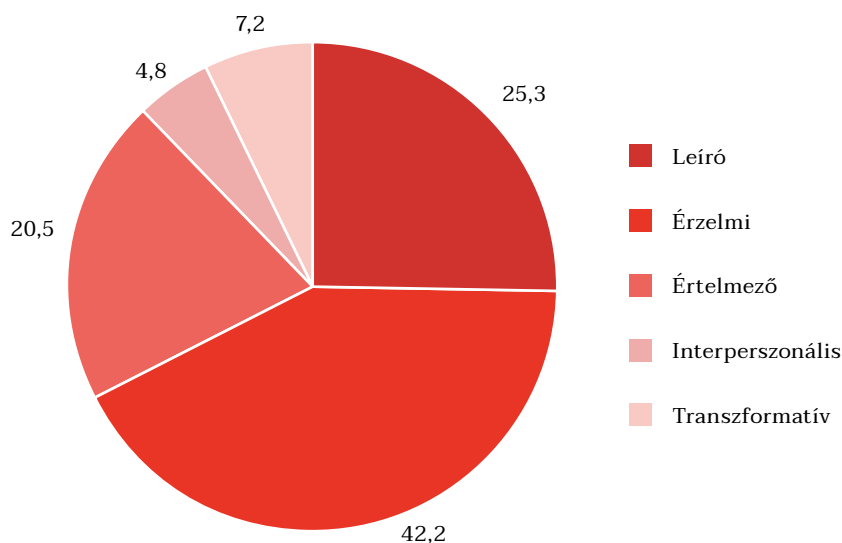
Az egyes kategóriák öt szintbe sorolhatók annak függvényében, milyen mélységű a reflexió. A kutatás feltáró jellegéből fakadóan a kódolás egy kutató által történt, többszöri ellenőrzéssel (két alkalom), ugyanakkor a későbbi kutatási szakaszban érdemes több kódoló bevonását megfontolni. Mivel a vizsgálat kis mintára épül, az eredmények nem általánosíthatók minden hallgatói csoportra, ugyanakkor jól szolgálhatják a fentebb említett minőségbiztosítási szempontokat. A következőkben néhány idézettel kívánjuk illusztrálni az egyes reflektív szinteket:

- Leíró: „Interaktív módon néztük végig a festményeket, majd szavaztunk a szerintünk nem abba a kiállításba tartozó festmény-

³⁶ Krippendorff 1995.

- re, majd sokat beszélgettünk, megismertem sok hallgatótársam véleményét, álláspontját egy-egy festményről, korszakról, majd zenéltünk együtt, és megismertük a festők életét.”
- Érzelmi: „A látogatóközpontos [egy történeti kiállítás] alkalomak mindegyikére elég leharcoltan tértem be, az iskolai feladatokból fakadó túlterheltség miatt, azonban a tárlatvezetés végére valamelyest sikerült felfrissülve távoznom.”
 - Értelmező: „Gyerekkoromtól kezdve rendszeresen látogattam múzeumokat, így pozitív élmények kötődtek ehhez a közeghez.”
 - Interperszonális: „Ha kérdezhetnék az alkotótól, akkor az lenne: hogyan viselték a kiszavazást/kiközösítést, hogyan tudnak ebből erőt meríteni, és tovább alkotni?”
 - Transzformatív: „A kiállítások tapasztalata jelentősen formálja a Pécshez való viszonyomat, mert segít tudatosítani és átélhetővé tenni a város múltját, hagyományait és kulturális sokszínűségét.”

1. ábra: A reflexiók szintek megoszlásának aránya (%)

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált naplók szerzői között többségben vannak a bölcsész szakos hallgatók, csupán egyetlen műszaki karos volt közöttük (építészmérnök). Általánosságban megfigyelhető, hogy a kurzust teljesítő összes hallgató között alacsony a műszaki vagy természettudományos szakról érkezők aránya. A naplók megfogalmazásában a reflektivitás mélységét tekintve vannak eltérések. Azok a naplók (két darab), amelyek meghaladták a megadott karakterszámot, jobb nyelvi megfogalmazással készültek, és gyakoribbak voltak köztük a mélyebb reflexiók (mint például az építészmérnöké).³⁷ A naplók szerkesztése alapvetően követi az oktatók által meghatározott struktúrát, és a felajánlott kérdések egyértelműen felhasználásra kerültek. Mivel minden alkalom más-más kiállításához kapcsolódott, ezért a hallgatók külön-külön tekintettek vissza minden egyes foglalkozásra, és a napló végét egy összegző gondolattal zárták. Az egyes reflektív szintek megoszlásának százalékos arányából kiolvasható, hogy a mintába bevont hallgatók reflexiói jellemzően (42,2 százalék) a második szintbe (érzelmi) tartoznak. Ugyanakkor jelentős a harmadik (értelmező: 20,5 százalék) és az első (leíró: 25,3 százalék) szintek aránya. A kiválasztott naplókban alacsony a transzformatív (7,2 százalék), illetve az interperszonális (4,8 százalék) reflexiók eloszlása. Mivel a hallgatók az előzetes, önkéntes bevallásuk alapján még nem írtak reflektív naplót, érthető a leíró jelleg magasabb aránya. Továbbá nem szabad megfedkezni arról sem, hogy a múzeum egyik feladata továbbra is az ismeretek közvetítése. Számos esetben a reflexióikban egyszerű tényeket közölnek a kiállítással kapcsolatban a hallgatók, amelyek arról tanúskodhatnak, hogy ezek mély nyomot hagytak bennük. A leíró jelleg tehát nem feltétlenül jelenti az érdemi reflexió hiányát, de szükséges a későbbi kurzusok alkalmával bátorítani a hallgatókat, hogy igyekezzenek meghaladni az egyszerű ismeretek visszaadását. Bár az elemszám alacsony, az érzelmi reflexió magas aránya azt jelzi, hogy a múzeumi környezet valóban affektív hatást gyakorolt a hallgatókra. Tanulásmódszertani szempontból ez lényeges, hiszen az érzelmi bevonódás (különösen a pozitív) elősegíti az ismeretek mélyebb feldolgozását és hosszabb távú rögzülését. A múzeumi tanulás éppen ebben tér el a hagyományos iskolai kontextustól:

³⁷ Az építészmérnök naplójában a harminc megkülönböztethető gondolativnek több mint a fele (huszonhárom) értelmező vagy annál mélyebb reflexió volt.

a kiállítások térbelisége, vizualitása és élményjellege intenzív érzelmi reakciókat válthat ki, amelyek a tanulási folyamat természetes katalizátoraivá válnak.

„Úgy érzem, hogy a kurzus végére lexikálisabb és érzelmileg is gazdagabb lettem. A múzeumlátogatások során nemcsak új tudással gyarapodtam, hanem, őszintén, sokszor órákkal később is visszhangoztak bennem azok az érzések, gondolatok, amelyeket egy-egy mű kiváltott.”³⁸

További érdekes megfigyelés, hogy a hallgatók számára egyöntetűen (4/5) nehéz a kortárs művészet befogadása, ami részben érthető, hiszen a klasszikus művekkel ellentétben nem pusztán esztétikai céllal készülnek, hanem szeretnének elgondolkodtatni, reflektálni a jelenre. Ez mindenképpen egy fontos tanulsága a kutatásnak, hiszen ez egy visszajelzés arról, hogy mit preferálnak a hallgatók, illetve hogy érdemes lehet más módszereket (például: *slow looking*)³⁹ is alkalmazni, amivel felfejthetők a kortárművészet személyes jelentésárnyalatai.

Összefoglalás

Összességében a reflektív naplók elemzése azt mutatja, hogy a hallgatók többsége érzelmi és leíró szinten dolgozza fel a múzeumi élményeket, ugyanakkor az elemzett naplók esetében kimutatható, hogy a megfelelő módszertani támogatás mellett a mélyebb reflektív és kritikai kompetenciák is fejleszthetők. Mindez alátámasztja a múzeum mint informális tanulási tér szerepét az állampolgári nevelésben: a résztvevők élményszerű módon találkoznak olyan kulturális és társadalmi kérdésekkel, amelyek kevésbé terheltek a pártpolitikával, továbbá elősegítik az olyan demokratikus készségek, képességek fejlesztését, mint a kritikai gondolkodás, az empátia, a reflexió és az érzelmi tudatosság. Figyelembevétel a jelenlegi oktatáspolitikai realitásokat rövid és közép távon, a múzeum képes lehet arra, hogy az állampolgári nevelésnek a fent említett részterületeire fejlesztőleg hasson.⁴⁰ A múzeumi tér sajátos jellegéből adódóan olyan tanulási folyamatokat tud támogatni,

³⁸ Részlet az egyik elemzett naplóból.

³⁹ Cser–Záray 2025.

⁴⁰ Holle 2024.

amelyek az iskolai struktúrában nehezen valósulnak meg: a párbeszédet, a nézőpontváltást, az érzelmi és társadalmi reflexiót, valamint a részvételi attitűdök formálását.

Irodalom

- Altamura, Lidia – Cristina Vargas – Ladislao Salmerón 2023: Do New Forms of Reading Pay Off? A Meta-Analysis on the Relationship Between Leisure Digital Reading Habits and Text Comprehension. *Review of Educational Research*, 95. évfolyam, 1, 53–88.
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2006: Az európai parlament és a tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32006H0962&qid=1765278575771> (letöltve: 2025. 11. 15.)
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2018: A tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2018/C 189/01). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0604%2801%29&qid=1765278721104> (letöltve: 2025. 11. 29.)
- Csákó, Mihály 2018: Politikai szocializáció serdülőkorban. *METSZETEK – Társadalomtudományi folyóirat*, 7. évfolyam, 3, 27–42.
- Cser, Judit – Záray, Szilvia 2025: Az elidőzés művészete – Slow-programok a Szépművészeti Múzeumban. *Magyar Múzeumok*, 2025. 09. 16. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/az-elidozes-muveszete-slow-programok-a-szepmuveszeti-muzeumban> (letöltve: 2025. 12. 09.)
- Etges, Andreas – David, Dean 2022: The International Council of Museums and the Controversy about a New Museum Definition – A Conversation with Laurant Bonilla-Merchav, Bruno Brulon Soares, Lonnie G. Bunch III, Bernice Murphy, and Michèle Rivet. *International Public History*, 5. évfolyam, 1, 19–27.
- Eurydice 2017: *Citizenship Education at School in Europe, 2017*. European Commission, European Education and Culture Executive Agency. Publications Office. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6b50c5b0-d651-11e7-a506-01aa75ed71a1/language-en> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- F. Dárdai, Ágnes – Kaposi, József 2021: A történelemtanítás 30 éve (1990 – 2020) – Helyzetkép és perspektíva. *Magyar Pedagógia*, 121. évfolyam, 2, 137–167. <https://www.magyarpedagogia.hu/index.php/magyarpedagogia/article/view/474> (letöltve: 2024. 06. 10.)
- Fukuyama, Francis 2014: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Galambos, Henriett 2019: A Múzeum definíciója. *Magyar Múzeumok*, 2019. 10. 25. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/a-muzeum-definicioja> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Gulya, Nikolett – Szivák, Judit – Fehérvári, Anikó 2020: A reflektív naplók alkalmazásának lehetőségei a tanárképzésben. *Iskolakultúra*, 30. évfolyam, 9, 45–63.
- Gyarmathy, Éva 2017: Neurológiai harmónia és diverzitás a digitális korszakban. *Új Pedagógiai Szemle*, 67. évfolyam, 9–10, 5–20. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/neurologiai-harmonia-es-diverzitas-a-digitalis-korszakban> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Harari, Yuval Noah 2019: *21 lecke a 21. századra*. Budapest, Animus Kiadó.
- Holle, Alexandra 2024: *Az állampolgári nevelés nyomában – Elméletek, politikai szándékok és elitgimnáziumi perspektívák*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem,

- Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola. <https://phd.lib.uni-corvinus.hu/1340/> (letöltve: 2025. 12. 09.)
- Holle, Alexandra – Ványi, Éva 2022: Helyzetkép a haza iskolai állampolgári nevelésről Kontextus, kudarcok, kutatási irányok és kihívások. *Politikaitudományi szemle*, 31. évfolyam, 3, 7–33. DOI:10.30718/POLTUD.HU.2022.3.7
- ICOM 2019: ICOM announces the alternative museum definition that will be subject to a vote. *ICOM*, 2019. 07. 25. https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote/?utm_source=chatgpt.com (letöltve: 2025. 12. 08.)
- ICOM 2022: A MÚZEUM DEFINÍCIÓ - Hozzáférés a fogalmakhoz. *ICOM*. https://www.icom-hungary.hu/hu/node/86?st_source=ai_mode (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Jakab, György 2007: Társadalmi kihívások és az iskolarendszer. *Új Pedagógiai Szemle*, 57. évfolyam, 3–4, 59–71. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/tarsadalmi-kihivasok-es-az-iskolarendszer> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Jakab, György 2022: *Demokrácia demokraták nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Jancsák, Csaba – Képiró, Ágnes – Kiss, Mária Rita – Kontár, Piroska – Szőnyi, Andrea 2018: A Holokauszt oktatása Kelet-Közép-Európában, középiskolában használatos tankönyvek tükrében. *Belvedere Meridionale*, 30. évfolyam, 2, 119–142. https://www.belvedere-meridionale.hu/?page_id=777 (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Janes, Robert R. – Richard Sandell (szerk.) 2019: *Museum Activism*. London, Routledge.
- Kamp, Alfréd 2025: *A történelemtanárok tanítási gyakorlattal és digitális pedagógiával kapcsolatos nézeteinek változása, különös tekintettel a digitális munkarend tapasztalataira*. Doktori (PhD) értekezés, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem. <https://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/167/> (letöltve: 2025. 12. 09.)
- Kaposi, József – Korpics, Zoltán 2019: A demokrácia projektnap tartalmi-módszertani keretei. In Kaposi, József – Szőke-Milinte, Enikő (szerk.) *Pedagógiai változások - a változás pedagógiája*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 251–266.
- Keane, John 2022: *A demokrácia legrövidebb története*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Kolb, David A. 2015: *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Second Edition*. Pearson FT Press.
- Krippendorf, Klaus 1995: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Kymlicka, Will 1996: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press.
- Nahalka, István 1997: Konstruktív pedagógia - egy új paradigma a láthatáron (I). *Iskolakultúra*, 7. évfolyam, 2, 21–34. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/18544> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Oross Dániel – Szabó Andrea 2019: *A politika és a magyar fiatalok*. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- Sári, Zsolt: Az ICOM múzeum definíciójának története és evolúciója. Az előadás elhangzott az ICOM Magyarország „A MÚZEUM DEFINÍCIÓ. Hozzáférés a fogalmakhoz” című konferenciáján, 2022. november 30-án. *ICOM*. <https://www.icomhungary.hu/hu/node/89> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Simon, Nina 2010: *The Participatory Museum*. Santa Cruz.
- Szivák, Judit 2010: *A reflektív gondolkodás fejlesztése*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.

- UNESCO 2015: *Ajánlás a múzeumok és gyűjtemények védelméről, fejlesztéséről, sokszínűségéről és a társadalomban betöltött szerepükről*. Párizs. https://unesco.hu/data/UNESCO_ajanlas_2015.pdf (letöltve: 2025. 12. 09.)
- Van Nijlen, Daniel – Ernesto Villalba – Bryony Hoskins – Carolyn Barber 2008: *Measuring civic competence in Europe a composite indicator based on IEA civic education study 1999 for 14 years old in school*. Publications Office. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b4d94586-58da-4dc8-af6a-158057aa88b3/language-en> (letöltve: 2025. 12. 08.)
- Varieties of Democracy 2020: *Autocratization Surges–Resistance Grows*. Democracy Report 2020. https://v-dem.net/documents/14/dr_2020_dqumD5e.pdf (letöltve: 2024. 02. 16.)
- Vermes, Ádám 2019: Politikai szocializáció és állampolgári nevelés a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Méltányosság Politikaelemző Központ*, 2019. 06. 16. <https://meltanyossag.hu/politikai-szocializacio-es-allampolgari-neveles-a-rendszervaltas-utani-magyarorszagon/> (letöltve: 2025. 12. 09.)